TARIXIY GASTRONOMIK MEROSDAN ZAMONAVIY NOMODDIY MADANIY MEROS SIYOSATIGACHA: O‘ZBEKISTONDA UNUTILAYOTGAN TAOMLARNI ANIQLASH, HUJJATLASHTIRISH VA MUHOFAZA QILISH MUAMMOLARI

Turdiyev Madiyor Mamanazarovich
Alfraganus University katta o‘qituvchisi
m_turdiyev@afu.uz ORCID: 0009-0000-9560-3741

Annotatsiya. Maqolada tarixiy manbalarda qayd etilgan gastronomik obyektlarni nomoddiy madaniy meros elementi sifatida identifikatsiya qilish va baholashning metodologik modeli ishlab chiqilgan. Markaziy muammo shundan iboratki, O‘zbekistonning nomoddiy madaniy meros siyosati (1991–2025) doirasidagi inventarizatsiya amaliyoti faol amal qilayotgan va ko‘rinadigan elementlarga yo‘naltirilgan, amaliyotdan chiqqan obyektlarni meros maqomiga o‘tkazishning ilmiy apparati esa shakllanmagan. Natijada “unutilayotgan taom” tushunchasining operatsional ta’rifi, to‘rt pog‘onali mansublik shkalasi, o‘n ikki mezonli matritsa va uning asosidagi ikki o‘qli model - meros qiymati indeksi (MQI) hamda muhofaza ustuvorligi indeksi (MUI) - va o‘n bosqichli algoritm taklif etilgan. Model to‘rtta namunada sinovdan o‘tkazilgan; namunalarning to‘rt xil qaror zonasiga

taqsimlanishi uning tafovutlash qobiliyatini ko‘rsatgan. Normativ hujjatlar tahlili davrlashtirishga tuzatish kiritish imkonini bergan hamda 2024-yilda belgilangan “yo‘qolgan namunalarni qayta tiklash” vazifasi uchun metodologik ta’minot yo‘qligini ko‘rsatgan.

Kalit so‘zlar: nomoddiy madaniy meros, gastronomik meros, unutilayotgan taom, davlat madaniy meros siyosati, inventarizatsiya, manbaviy verifikatsiya, mezonli baholash, muhofaza ustuvorligi, tarixiy manbashunoslik.

KIRISH

Nomoddiy madaniy meros zamonaviy talqinda moddiy natijaga emas, bilim, ko‘nikma, amaliyot va ularni uzatish mexanizmiga qaratilgan tushunchadir [18]. 2003-yilgi konvensiya nomoddiy merosning namoyon bo‘lish sohalarini belgilar ekan, oziq-ovqat madaniyatini mustaqil soha sifatida ajratmaydi: gastronomik meros hujjatga faqat ijtimoiy amaliyotlar, marosim va bayramlar hamda tabiat va olamga oid bilimlar sohalari orqali bilvosita kiradi [3]. Ushbu strukturaviy xususiyat gastronomik merosning institutsional “ko‘rinmasligi”ning birinchi sababi bo‘lib, u milliy inventarizatsiya amaliyotiga ham ko‘chgan.

Tarixiy taom — retsept emas. U tayyorlash texnologiyasi, mahsulotni tanlash va saqlash bilimi, mavsumiylikka moslashgan xo‘jalik tajribasi, mehnat taqsimoti, marosim tartibi, ijtimoiy xotira va hududiy o‘zlik belgilarini bir vaqtda jamlaydi; obyektni retseptga qisqartirish esa muhofaza predmetini yo‘qotadi [19;22]. Globallashuv, urbanizatsiya va oziq-ovqat sanoatining standartlashuvi natijasida ayrim obyektlar faol amaliyotdan chiqmoqda. Biroq bu jarayonni tavsiflovchi “unutilgan taom” iborasi ilmiy termin sifatida avtomatik qabul qilinmaydi: obyekt manbada qayd etilgan bo‘lsa-da hech qachon keng amalda bo‘lmagan, nomi o‘zgargan holda yashab kelayotgan, boshqa taom tarkibiga singib ketgan yoki faqat ayrim hududda saqlangan bo‘lishi mumkin. Shu bois maqolada quyidagi tushunchalar farqlanadi: tarixiy gastronomik obyekt (manbaviy, neytral kategoriya); tirik gastronomik meros (muntazam amal qiluvchi va uzatilayotgan obyekt); zaiflashayotgan meros (tashuvchilar doirasi torayayotgan obyekt); unutilayotgan taom (amaliyotdan chiqqan, biroq jonli xotira tashuvchilari saqlangan obyekt); yo‘qolgan taom (faqat manba qaydi saqlangan obyekt); qayta tiklangan meros (manba va xotira asosida amaliyotga qaytarilgan obyekt).

Madaniy merosni asrab-avaylash O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqaroning burchi, meros esa davlat muhofazasidagi qadriyat sifatida mustahkamlangan [1]; milliy taraqqiyot strategiyasida madaniy meros Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishning tarkibiy qismi sifatida qaraladi [2]. O‘zbekiston 2003-yilgi konvensiyani 2008-yilda ratifikatsiya qilgan [4]. Bugungi kunda mamlakatning UNESCO ro‘yxatlaridagi elementlari orasida bevosita

gastronomik xarakterdagi element bitta - palov madaniyati va an’analari (2016-yil, № 01166) mavjud [25;27]. Milliy darajada esa Vazirlar Mahkamasining 2011-yil 23-fevraldagi 47-son qarori bilan ro‘yxatlar tizimi, jumladan zudlik bilan muhofaza ostiga olinishi lozim bo‘lgan namunalar ro‘yxati va tarixiy-madaniy ekspertiza mexanizmi joriy etilgan [7]. Ziddiyat aynan shu nuqtada: mexanizm mavjud, biroq gastronomik segmentda undan foydalanish uchun zarur ilmiy mezonlar tizimi ishlab chiqilmagan.

Tadqiqot savollari. (1) Tarixiy gastronomik obyektning meros elementi sifatidagi maqomi qanday shartlar majmuasi bajarilganda tan olinishi mumkin? (2) Manbalardagi gastronomik qaydlarning tashqi kuzatuvchi pozitsiyasi bilan bog‘liq cheklovlari qanday verifikatsiya protsedurasini taqozo etadi? (3) Yo‘nalishi qarama-qarshi mezonlarni bitta baholash tizimida birlashtirish qanday shartlarda asosli bo‘ladi? (4) 1991–2025-yillardagi siyosat bosqichlarida gastronomik meros qanday o‘rin egallagan va model amaldagi inventarizatsiya mexanizmiga qaysi nuqtalarda ulanadi?

Gipoteza. Tarixiy gastronomik obyektning meros maqomi manbadagi qayd bilan berilgan birlamchi xususiyat emas, balki ko‘p manbali muhitga bog‘lab o‘rganish va jonlilik holatini baholash natijasida aniqlanadigan hosila xususiyatdir. Agar identifikatsiyalashtirish tartib-taomil tariqasida amaliy-o‘lchovli mezonlarga keltirilsa, e’tibordan chetda qolayotgan masalalarni shaxsiy yondashuvlarga emas, balki ushbu tartib-taomil natijasiga tayanadigan siyosat predmetiga aylantirish imkoni paydo bo‘ladi.

METODOLOGIYA VA METODLAR

Tadqiqot tarixiylik va xolislik tamoyillariga tayanadi. Manbashunoslik va tekstologik tahlil gastronomik qaydning asl matndagi holatini hamda keyingi tahrirlar ta’sirini aniqlash uchun; tarixiy-qiyosiy va komparativ metodlar bir obyektning turli manbalardagi tavsiflarini solishtirish uchun; tarixiy-antropologik yondashuv va etnologik metod obyektning ijtimoiy funksiyasini tiklash uchun [22]; kontent-tahlil normativ hujjatlar korpusini o‘rganish uchun; “case study” modelni sinovdan o‘tkazish uchun; ko‘p manbali solishtirish jarayoni esa yozma manba, og‘zaki xotira va etnografik material o‘rtasidagi nomuvofiqlikni ochish uchun qo‘llanildi.

Manba korpusi besh tipga ajratildi: leksikografik manbalar; geografik-tavsifiy asarlar; sayohatnoma va elchilik kundaliklari; mahalliy tarixiy-avtobiografik asarlar; XIX–XX asr boshlaridagi sharqshunoslik kuzatuvlari [11;16]. Har bir tip uchun ishonchlilik kuzatuvning bevositaligi, voqea bilan matnni yakunlash orasidagi vaqt oralig‘i va muallifning madaniy kompetensiyasi ya’ni turli madaniyat, millat va

e’tiqod vakillari bilan samarali, o‘zaro hurmatga asoslangan muloqot qila olish hamda birga ishlay olish ko‘nikmasi bo‘yicha baholandi. Tanlanma olti bosqichda shakllantirildi: obyektlarni ajratish; takroriy va tasdiqlanmagan ma’lumotlarni chiqarish; hududiy-xronologik verifikatsiya; bugungi mavjudlikni aniqlash; ball berish; qaror zonasiga taqsimlash.

Baholash shkalasi sifatida 0–10 emas, 0–5 shkalasi tanlandi. Ekspert bahosiga tayanadigan sifat ma’lumotlarida darajalar sonining ortishi ekspertlararo kelishuv ko‘rsatkichini pasaytiradi va o‘lchov aniqligini oshirmasdan soxta aniqlik taassurotini yaratadi; 0–5 shkalasi esa har bir darajaga og‘zaki deskriptor biriktirish va shu orqali baholashning takrorlanuvchanligini ta’minlash imkonini beradi.

Mezonlar yagona yig‘indiga keltirilmadi. Tarixiylik yoki identitet mezonlarida yuqori ball obyektning qadr-qimmatini, jonlilikning pasayishi mezonida yuqori ball esa uning yo‘qolish darajasini bildiradi. Ushbu yo‘nalish ziddiyati sababli mezonlar ikki mustaqil indeksga ajratildi: meros qiymati indeksi (MQI, 1–8-mezonlar, maksimal 40 ball) va muhofaza ustuvorligi indeksi (MUI, 9–12-mezonlar, maksimal 20 ball). Tadqiqot to‘liq inventar yaratmaydi, tayyorlash texnologiyasini faqat autentiklik indikatori darajasida yoritadi va obyektning etnik mansubligini hal qilmaydi - uning o‘rniga mansublik darajasini belgilaydi.

3. NATIJALAR

3.1. Manba korpusi va mansublik pog‘onalari. Manbada qayd etilish obyektni milliy meros deb e’lon qilish uchun yetarli asos emas. Shu sababli to‘rt pog‘onali shkala ishlab chiqildi: I - manbada qayd etilgan (faqat matn dalili); II - Markaziy Osiyo madaniy arealiga xos (mintaqaviy tarqalish tasdiqlangan); III - o‘zbek gastronomik merosi bilan bog‘lash mumkin (mahalliy davomiylik izlari mavjud); IV - bevosita o‘zbek meros elementi sifatida identifikatsiya qilinishi mumkin (uzluksiz amaliyot va jamoa tan olishi tasdiqlangan). 1-jadvalda korpusning tipologik kesimi berilgan.

1-jadval. Tarixiy manbalarda qayd etilgan gastronomik obyektlar (tipologik kesim)

Muallif va asar	Davr	Hudud	Gastronomik qayd	Pog‘ona	Bugungi holati	Ishonchlilik
Sima Tsyan, “Shiszi” (Chjan Szyan ma’lumotlari) [11]	m. av. II–I asr	Dayuan-Davan (Farg‘ona)	Uzumdan ichimlik tayyorlash va uni uzoq saqlash amaliyoti	I–II	Texnologiya uzilgan	O‘rta–yuqori
Al-Muqaddasiy,	X asr	Movarounnahr, Xuroson	Hududiy oziq-ovqat va eksport	II	Qisman saqlangan	Yuqori

Muallif va asar	Davr	Hudud	Gastronomik qayd	Pog‘ona	Bugungi holati	Ishonchlilik
“Ahsan at-taqosim” [12]			nomenklaturasi			
Mahmud Koshg‘ariy, “Devonu lug‘otit turk” [13]	XI asr	Turkiy tillar tarqalgan doira-turkiy areal, Movarounnahr	Tutmoch — xamir asosidagi suyuq taom; leksik qayd	III	Nomi saqlangan, oraliq amaliyot-amaliy marginal	Yuqori
R. G. de Klavixo, elchilik kundaligi [14]	XV asr boshi	Samarqand	Saroy ziyofati marosimi; ot go‘shti, biya suti ichimligi	II	Keskin qisqargan	Yuqori
Z. M. Bobur, “Boburnoma” [15]	XVI asr	Farg‘ona, Movarounnahr	Meva-sabzavot nomenklaturasi, mahalliy navlar	IV	Asosan saqlangan	Yuqori
A. Vamberi, sayohatnoma [16]	XIX asr	Xiva, Buxoro, Samarqand	Kundalik ovqatlanish, don asosidagi ichimlik	II–III	Amaliyotdan chiqqan	O‘rta

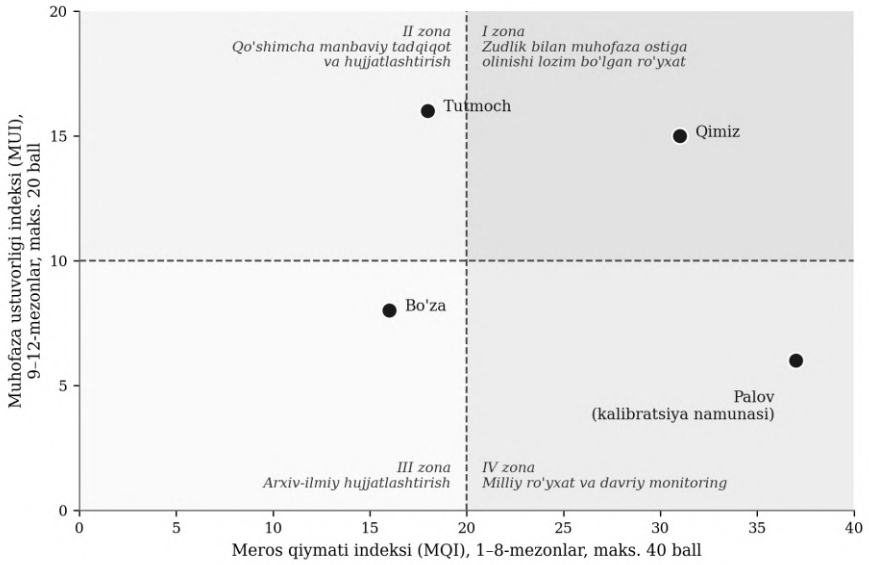
3.2. Baholash matritsasi. Obyektni baholash uchun o‘n ikki mezondan iborat matritsa ishlab chiqildi (2-jadval). Uning asosiy xususiyati — ikki blokka bo‘linishi va to‘qqizinchi mezonning teskari shkalada o‘lchanishi [23]. Shu tarzda “qimmatli” va “xavf ostida” xarakteristikalari bir-birini so‘ndirmaydi.

2-jadval. Tarixiy gastronomik obyektni identifikatsiya qilish va baholash mezonlari

№	Mezon	Asosiy indikator	Ball	Verifikatsiya (tasdiq) manbasi
MQI bloki — meros qiymati indeksi (maksimal 40 ball)				
1	Tarixiylik	Obyektning yozma manbada qayd etilgani va qaydning eng erta sanasi	0–5	Birlamchi tarixiy manba
2	Manbaviy tasdiqlanganlik	Mustaqil manbalar soni va ularning tipologik xilma-xilligi	0–5	Manbashunoslik va tekstologik tahlil
3	Hududiy lokalizatsiya	Muayyan voha, viloyat yoki etnomadaniy makon bilan bog‘lanishi	0–5	Manba qaydi va etnografik material
4	Texnologik autentiklik	O‘ziga xos ingredient, texnologik rejim yoki asbob-uskunaning mavjudligi	0–5	Qiyosiy-texnologik tahlil
5	Nomoddiy bilim	Formallashmagan, ustoz-shogird yo‘li	0–5	Dala tadqiqoti, intervyu

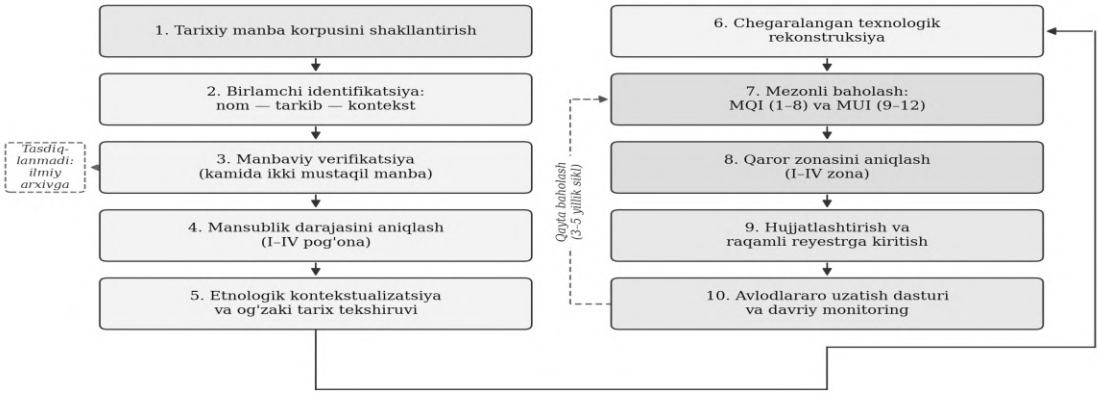
№	Mezon	Asosiy indikator	Ball	Verifikatsiya (tasdiq) manbasi
	komponenti	bilan o‘zlashtiriladigan ko‘nikma ulushi		
6	Avlodlararo uzatilish	Bilim va ko‘nikmaning kamida uch avlod davomida uzatilgani	0–5	Og‘zaki tarix materiallari
7	Ijtimoiy-marosimiy funksiya	Marosim, bayram, mehmondo‘stlik yoki jamoaviy amaliyotdagi belgilangan o‘rni	0–5	Etnologik kuzatuv va manba
8	Identitet bilan bog‘liqlik	Mahalliy yoki milliy o‘zlikni ifodalashdagi ahamiyati	0–5	Etnologik va sotsiologik ma’lumot
MUI bloki — muhofaza ustuvorligi indeksi (maksimal 20 ball)				
9	Jonlilikning pasayishi (teskari shkala)	Faol → zaiflashgan → marginal → faqat nom saqlangan → amaliyotdan chiqqan	0–5	Dala kuzatuvi, umumiy ovqatlanish ma’lumotlari
10	Yo‘qolish xavfi	Tashuvchilar sonining qisqarish sur’ati va hududiy torayish dinamikasi	0–5	Monitoring va jamoa so‘rovlari
11	Qayta tiklash imkoniyati	Manba va jonli xotira bazasining asoslangan rekonstruksiya uchun yetarliligi	0–5	Manba korpusi va og‘zaki tarix
12	Muhofaza salohiyati	Jamoa qiziqishi va amaldagi institutsional-huquqiy mexanizmning mavjudligi	0–5	Normativ hujjatlar, jamoa bilan ishlash

3.3. Qaror zonalari va modelning aprobatsiyasi. Ikki indeks kesishuvi to‘rtta qaror zonasini hosil qiladi va bu zonalar amaldagi milliy ro‘yxatlar tizimiga bevosita mos keladi (1-rasm). Palov kalibratsiya namunasi sifatida olindi: yuqori MQI (37) va past MUI (6) uni IV zonaga joylashtiradi, bu esa elementning reprezentativ ro‘yxatdagi haqiqiy maqomiga muvofiq keladi va modelning amaliyotda qo‘llanishga yaroqliligini (asosliligini) tasdiqlaydi [25]. Qimiz ko‘p manbali tasdiqqa ega (MQI 31), biroq bugungi amaliyoti asosan cho‘l va sug‘orma dehqonchilik chegarasidagi hududlarda saqlangani MUI ni yuqori qiladi (15) - I zona. Tutmoch XI asr manbasida ishonchli qayd etilgan [13], ammo hududiy lokalizatsiyasi noaniq va marosimiy funksiyasi hujjatlashtirilmagan (MQI 18), yo‘qolish xavfi esa yuqori (MUI 16) - II zona, ya’ni qo‘shimcha manbaviy tadqiqot talab etiladi. Bo‘za amaliyotdan chiqqan va uning yo‘qolishi madaniy emas, ko‘proq normativ-ijtimoiy omillar bilan bog‘liq (MQI 16, MUI 8) - III zona. Namunalarning to‘rt xil zonaga taqsimlanishi modelning tafovutlash qobiliyatini ko‘rsatadi: u har bir obyekt uchun boshqacha boshqaruv qarorini beradi.

1-rasm. Meros qiymati va muhofaza ustuvorligi indekslari asosidagi qaror modeli

3.4. Identifikatsiya algoritmi. Matritsa mustaqil vosita sifatida ishlamaydi - u ketma-ket bosqichlardan iborat algoritmning yettinchi qadamini tashkil etadi (2-rasm). Algoritmning ikki muhim xususiyati bor: uchinchi bosqichda verifikatsiyadan o‘tmagan obyekt yo‘q qilinmaydi, balki ilmiy arxivga o‘tkaziladi va yangi manba topilganda qayta ko‘rib chiqiladi; oxirgi bosqichda esa monitoring natijalari baholashga qaytariladi, ya’ni model statik emas, davriy qayta baholanadigan tizimdir.

2-rasm. Tarixiy gastronomik merosni identifikatsiya qilish va muhofazaga integratsiya algoritmi

3.5. Davrlashtirishning tuzatilgan varianti. Normativ hujjatlar korpusining kontent-tahlili dastlab taxmin qilingan davrlashtirishga ikki nuqtada tuzatish kiritish zarurligini ko‘rsatdi. Birinchidan, chegara 2010-yil emas, 2008-yil: konvensiya ratifikatsiyasi milliy siyosatning yuridik mantig‘ini o‘zgartirgan hodisadir [4]. Ikkinchidan, 2022-yil emas, 2024-yil hal qiluvchi chegara bo‘lib chiqadi, chunki aynan o‘shanda ixtisoslashgan ilmiy-tadqiqot instituti tashkil etilgan va yo‘qolgan

namunalarni qayta tiklash vazifasi birinchi marta normativ hujjatda belgilangan [9] (3-jadval).

3-jadval. 1991–2025-yillardagi davlat siyosati bosqichlari va gastronomik segmentning holati

Bosqich	Chegara	Hal qiluvchi hujjat yoki voqea	Gastronomik segmentning holati
I. Milliy qayta anglash	1991–2001	Ixtisoslashgan nomoddiy meros vositasi yo‘q; Boysun madaniy makonining e’tirof etilishi (2001) [26] asosan tashqi tashabbus	Siyosat obyekti sifatida mavjud emas
II. Umumiy meros huquqining shakllanishi	2002–2007	VM ning 2002-yil 29-iyuldagi 269-son qarori [6]: meros umumiy tartibga solinadi, nomoddiy segment ajratilmaydi	Bilvosita, marosim tarkibiy qismi sifatida
III. Konvensiyaviy integratsiya	2008–2016	Konvensiya ratifikatsiyasi (2008) [4]; VM ning 2011-yil 23-fevraldagi 47-son qarori [7] - ro‘yxatlar tizimi va ekspertiza mexanizmi; palov (2016) [25]	Bitta element orqali xalqaro vakillik; xavf ostidagi obyektlar aniqlanmagan
IV. Kengayish va ko‘rinuvchanlik	2017–2023	Xalqaro ro‘yxatlarda ishtirokning kengayishi; PQ-4068 (2018) [5] va VM ning 846-son qarori (2019) [8] asosida moddiy meros milliy inventari	Asimmetriya: moddiy meros inventarizatsiya qilinadi, gastronomik segment inventardan tashqarida
V. Institutsional-raqamli bosqich	2024–2025	VM ning 2024-yil 29-iyundagi 368-son qarori [9] - ilmiy-tadqiqot instituti va “yo‘qolgan namunalarni qayta tiklash” vazifasi; 256-son qarori (2025) [10] - raqamli reglament	Huquqiy vazifa qo‘yilgan, uni bajarish uchun metodologik ta’minot yo‘q

MUHOKAMA

Yozma manba va og‘zaki xotira o‘rtasidagi farq metodologik jihatdan hal qiluvchidir. Tashqi kuzatuvchi odatda o‘zi uchun notanish holatni qayd etadi va kundalik amaliyotni tavsiflamaydi; natijada korpusda saroy ziyofatlari va mehmondo‘stlik marosimlari ortiqcha, kundalik oziqlanish esa kam ifodalangan. Og‘zaki xotira teskari xususiyatga ega: kundalikni yaxshi saqlaydi, biroq xronologik chuqurligi uch-to‘rt avloddan oshmaydi. Shu bois ikkala manba turi bir-birini almashtirmaydi, balki triangulyatsiya qilinishi lozim.

Autentiklikni o‘zgarmaslik sifatida emas, texnologik uzluksizlik sifatida tushunish maqsadga muvofiq: obyekt o‘zgargan bo‘lishi mumkin, muhimi - o‘zgarish

uzatilish zanjiri ichida yuz berganmi yoki zanjir uzilgandan keyin tashqaridan kiritilganmi. Aynan shu mezon asoslangan rekonstruksiyani gastronomik ixtirodan ajratadi. Manba va jonli xotiraga tayanmagan, biroq “tiklangan tarixiy taom” sifatida taqdim etilayotgan mahsulot - o‘ylab topilgan an’ana [17;20] bo‘lib, u merosni himoya qilmaydi, aksincha, meros maydonining ishonchliligini pasaytiradi. Muzeylashtirish xavfi ham shu bilan bog‘liq: nomoddiy meros tirik amaliyot bo‘lgani uchun uni eksponatga aylantirish muhofaza emas, konservatsiyadir. Turizm uchun soddalashtirilgan variant vaqt o‘tishi bilan mahalliy variantlarni siqib chiqarishi mumkin - tijoratlashuv qisqa muddatda ko‘rinuvchanlikni oshirib, uzoq muddatda xilma-xillikni kamaytiradi [21]. Shu sababli modelda qayta tiklash bosqichi hujjatlashtirish va avlodlararo uzatish dasturi bilan majburiy bog‘langan.

Xalqaro ro‘yxatga kiritish va milliy hujjatlashtirishni farqlash zarur: Reprezentativ ro‘yxat vakillik va ko‘rinuvchanlik vazifasini, muhofaza vazifasini esa asosan milliy inventar va zudlik bilan muhofaza mexanizmi bajaradi - amalda esa siyosiy e’tibor birinchisiga qaratiladi [3;18]. Bu tadqiqotning davlat siyosatiga oid asosiy xulosasiga olib keladi: 1991–2025-yillarda shakllangan tizim obyektni tanlashda vakillik va ko‘rinuvchanlik tamoyillariga tayangani sababli xavf ostidagi va amaliyotdan chiqqan elementlar tasodifan emas, tizimli tarzda inventarizatsiya doirasidan tashqarida qolgan. Gastronomik segment bu qonuniyatning eng aniq indikatoridir: 3-jadvalda ko‘rsatilganidek, moddiy meros bo‘yicha keng ko‘lamli milliy inventar tuzilgan bir davrda gastronomik meros bo‘yicha tizimli ro‘yxat shakllantirilmagan.

Ushbu asimmetriya merosshunoslikdagi vakolatli meros diskursi tushunchasi doirasida izohlanadi [24]: institutlar tan oladigan meros shakllari doirasi tor bo‘lib, tan olinmagan amaliyotlar meros maydonidan tashqarida qoladi. Muhim jihat shundaki, O‘zbekiston sharoitida bu bo‘shliqni to‘ldirish uchun yangi huquqiy institut yaratish shart emas. 2011-yilgi 47-son qarori bilan joriy etilgan mexanizm allaqachon zudlik bilan muhofaza ostiga olinishi lozim bo‘lgan namunalar ro‘yxatini nazarda tutadi [7], 2024-yilgi 368-son qarori esa yo‘qolgan namunalarni qayta tiklash vazifasini bevosita belgilaydi [9]. Yetishmayotgani - institut emas, metodologiya. Taklif etilayotgan model qaror zonalarini amaldagi ro‘yxatlar tizimiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘tkazish imkonini beradi.

XULOSA

Tadqiqot meros maqomining hosila xususiyat ekanligi haqidagi gipotezani tasdiqladi: manbadagi qayd - identifikatsiyaning boshlanish nuqtasi, yakuni emas. Ishlab chiqilgan apparat to‘rt elementdan iborat: tushunchalarning operatsional

ta’riflari, to‘rt pog‘onali mansublik shkalasi, ikki indeksli o‘n ikki mezonli matritsa va o‘n bosqichli algoritm. Aprobatsiya modelning tafovutlash qobiliyatini, kalibratsiya namunasi esa tashqi validlikni tasdiqladi. Davrlashtirish tahlili 2008 va 2024-yillarni hal qiluvchi chegaralar sifatida aniqladi hamda gastronomik segmentda huquqiy vazifa bilan metodologik ta’minot o‘rtasidagi uzilishni ochib berdi. Shundan kelib chiqib quyidagi ilmiy-amaliy takliflar shakllantirildi:

1) gastronomik merosni alohida hisobga olish yo‘nalishi sifatida ajratish va “O‘zbek gastronomik nomoddiy merosi inventari”ni tashkil etish - bu 47-son qarori bilan joriy etilgan ro‘yxatlar tizimidagi soha bo‘shlig‘ini to‘ldiradi [7];

2) tarixiy taomlarni hujjatlashtirishning yagona protokolini tasdiqlash: majburiy maydonlar sifatida manba, mansublik pog‘onasi, MQI va MUI ko‘rsatkichlari hamda qaror zonasi belgilansin;

3) raqamli gastronomik meros reyestrini 2025-yilgi 256-son qarori bilan joriy etilgan raqamli ma’muriy reglament infratuzilmasiga integratsiya qilish [10];

4) hududiy gastronomik xaritani tuzish - bu obyektlarning hududiy torayish dinamikasini o‘lchash va MUI hisobiga empirik asos yaratish imkonini beradi;

5) og‘zaki tarix ekspeditsiyalarini birinchi navbatda II zonaga tushgan obyektlar bo‘yicha tashkil etish, chunki aynan ularda jonli xotira tashuvchilari tugash arafasida;

6) bilim tashuvchilar - mahalliy oshpazlar va oilaviy an’ana saqlovchilari reyestrini yuritish hamda ularni ekspertiza kengashi ishiga jalb qilish;

7) xavf ostidagi obyektlar monitoringini uch-besh yillik sikl asosida yo‘lga qo‘yish va natijalarni qayta baholashga qaytarish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahrir). 2023-yil 30-aprelda umumxalq referendumida qabul qilingan. 53- va 61-moddalar. — Toshkent, 2023. (Maqolada: Kirish)

2. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. — Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021. — 464 b.

3. Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish to‘g‘risidagi konvensiya (Parij, 2003-yil 17-oktabr). Parij: UNESCO, 2003.

4. O‘zbekiston Respublikasining “Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish to‘g‘risidagi xalqaro konvensiyani (Parij, 2003-yil 17-oktabr) ratifikatsiya qilish haqida” 2007-yil 12-dekabrdagi O‘RQ-122-son Qonuni. www.lex.uz

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish sohasini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2018-yil 19-dekabrdagi PQ-4068-son qarori. www.lex.uz

6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2002-yil 29-iyuldagi 269-son qarori. www.lex.uz

7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Nomoddiy madaniy meros muhofazasiga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida” 2011-yil 23-fevraldagi 47-son qarori. www.lex.uz

8. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Moddiy madaniy merosning ko‘chmas mulk obyektlari milliy ro‘yxatini tasdiqlash to‘g‘risida” 2019-yil 4-oktabrdagi 846-son Qarori. www.lex.uz

9. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Madaniyatshunoslik va nomoddiy madaniy meros ilmiy-tadqiqot instituti faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida” 2024-yil 29-iyundagi 368-son Qarori. www.lex.uz

10. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Nomoddiy madaniy meros namunalarini ro‘yxatga kiritish yoki undan chiqarish bilan bog‘liq davlat xizmatlarini ko‘rsatishning ma’muriy reglamentini tasdiqlash to‘g‘risida” 2025-yil 24-apreldagi 256-son qarori. www.lex.uz

11. Сыма Цянь. Исторические записки (Ши цзи). Т. 9 / пер. Р. В. Вяткина, А. Р. Вяткина, А. М. Карапетьянца, М. Ю. Ульянова. - М.: Восточная литература, 2010. - 623 с.

12. Al-Muqaddasi. (1994). The best divisions for knowledge of the regions (B. Collins, Trans.). Reading: Garnet Publishing.

13. Koshg‘ariy, M. (1960–1963). Turkiy so‘zlar devoni (Devonu lug‘otit turk) (S. Mutallibov, Tarj., 1–3-jildlar). Toshkent: O‘zSSR FA nashriyoti.

14. Klavixo, R. G. de. (1990). Dnevnik puteshestviya v Samarkand ko dvoru Timura (1403–1406). Moskva: Nauka.

15. Bobur, Z. M. (1989). Boburnoma. Toshkent: Yulduzcha.

16. Vambery, A. (1864). Travels in Central Asia. London: John Murray.

17. Appadurai, A. (1988). How to make a national cuisine: Cookbooks in contemporary India. Comparative Studies in Society and History, 30(1), 3–24.

18. Bortolotto, C. (2007). From objects to processes: UNESCO’s “Intangible cultural heritage”. Journal of Museum Ethnography, 19, 21–33.

19. Brulotte, R. L., & Di Giovine, M. A. (Eds.). (2014). Edible identities: Food as cultural heritage. Farnham: Ashgate.

20. Hobsbawm, E., & Ranger, T. (Eds.). (1983). The invention of tradition. Cambridge: Cambridge University Press.

21. Kirshenblatt-Gimblett, B. (1998). Destination culture: Tourism, museums, and heritage. Berkeley: University of California Press.

22. Mintz, S. W., & Du Bois, C. M. (2002). The anthropology of food and eating. Annual Review of Anthropology, 31, 99–119.

23. Moseley, C. (Ed.). (2010). Atlas of the world’s languages in danger (3rd ed.). Paris: UNESCO Publishing.

24. Smith, L. (2006). Uses of heritage. London: Routledge.

25. UNESCO ICH. Palov culture and tradition (Representative List, 2016, № 01166). https://ich.unesco.org/en/RL/palov-culture-and-tradition-01166

26. UNESCO ICH. Cultural space of Boysun District (Representative List, 2008; 2001-yilda “Shoh asar” deb e’lon qilingan, № 00019). https://ich.unesco.org/en/RL/cultural-space-of-boysun-district-00019

27. UNESCO ICH. Uzbekistan: elements on the Lists of Intangible Cultural Heritage. https://ich.unesco.org/en/state/uzbekistan-UZ

28. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. www.lex.uz